

RECENSIES

HET VRAAGSTUK VAN DE IDENTITEIT

J.H. Huijts (red.), *Ik zei de gek. Tussen zelf-ontkenning en zelfverheerlijking*. Baarn, Ambo, & Schoten, Westland, 1983, 119 blz., ISBN 90 263 0586 9.

Dit boekje is uit een bundeling van voordrachten samengesteld. De lezingen werden op een studiedag in november 1981 voor de Adviescommissie 'Levensbeschouwing' van het Nationaal Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg te Utrecht gehouden. De teksten zijn ongelijk in kwaliteit en teneur, maar men mag globaal stellen dat de meeste vrij waardevol zijn. Het thema is het 'ik', die mysterieuze instantie waardoor iedereen 'ik' kan zeggen en zich daarbij zo duidelijk van anderen onderscheiden weet. Vandaag schijnt er zich een heel sterke tendens te manifesteren waarin meer en meer mensen zich de vraag naar de eigen identiteit stellen en daarbij lijden onder een zwak identiteitsgevoel. Dat laat zich onder meer aanvoelen in de ideologie van de 'zelfontplooiing', in de hunkering van meer assertiviteit, in de strijd tegen de schuldgevoelens, in het recht op zelfkennis en in de eis tot zelfliefde.

Naïef zijn de auteurs van de hier aangeboden teksten niet, en de meesten laten zich dan ook niet in de zelfverleidende netten van een ondoordachte ideologie van de 'zelfontplooiing' vangen. Er wordt wel duidelijk tegen de al te eenzijdige 'zelf-ontkenning' enerzijds, en 'zelf-verheerlijking' anderzijds gewaarschuwd. Het is alsof sommigen het ook stilaan moe worden steeds maar opnieuw geconfronteerd te worden met al dat gedoe om zichzelf. Zowel de zelfliefde als de zelfverachting kunnen de karakteristieken van het eindeloze ego-centrisme vertonen. Daarom kan zelfliefde geen doel zijn; die liefde dringt zich op in de verhouding tot de andere. Immers, men kan zichzelf moeilijk aan de andere in zelfverachting geven – wat heeft die andere aan die opgedrongen negativiteit? De beste teksten in deze bundel spelen op deze gesuggereerde nuances in.

In een historisch-sociologische verhandeling heeft A.C. Zijdeveld het over 'Het ik van de gek'. Precies deze auteur is voor de sociale dimensie van de identiteit bijzonder gevoelig. Hij wil affirmeren dat het antwoord op de vraag 'wie ben ik?' geenszins uitsluitend "door het individu zelf, als het ware in een sociaal isolement, wordt gegeven. Integendeel, identiteit is een bij uitstek sociaal-psychologisch verschijnsel" (blz. 25). Vandaar dat de identiteit van de traditionele nar of gek onder meer door de omgeving bepaald wordt, en dat nog steeds in dezelfde lijn, de hedendaagse geesteszieke ook zijn identiteit door zijn milieu gevormd weet.

Een heel instructieve bijdrage is ongetwijfeld het uitvoerig stuk over 'Het narcisme' van de psychoanalyst Patrick Vandermeersch. Tegelijk met een gedegen systematiek van de gebruikte begrippen biedt de auteur ook een stuk historiek van de psychoanalyse in het oeuvre van Sigmund Freud en van Jacques Lacan. In zijn praktische conclusies vindt hij het onderscheid tussen 'narcisme' en 'egoïsme' lang niet zo kwaad. Om de eerste notie van een al te gemakkelijk toegekend moralistisch tintje te ontdoen, blijft men maar best ook de notie 'egoïsme' behouden om precies dit gedrag aan te duiden van wie steeds maar

opnieuw het laken naar zich toehaalt. Narcisme is wat anders. Het "betekent dat het ik op een primitiever structureel niveau functioneert, waarbij het beeld dat men van zichzelf heeft geen instrument meer is om dingen en doelen uit de omringende cultuur belangrijk te gaan vinden en banden met andere mensen te leggen; in het narcisme wordt de cultivering van het beeld van het eigen ik een doel op zich" (blz. 49). Vandermeersch laat zich ook de netelige vraag ontvallen: 'Kun je er iets aan doen?' Zijn antwoord is cru, maar daarom niet onrealistisch: een narcistische cultuur of samenleving wordt niet met een ethische oproep tot bezinning gebracht, omdat een beroep op een 'geweten' en op een 'morele empathie' precies bij narcisten niet haalbaar is. De auteur schrijft dus als besluit: "Zeggen 'dat we toch dringend iets moeten doen aan het opkomend narcisme in onze maatschappij' is dus perfect nutteloos: het kan ten hoogste een narcistische bevrediging opleveren voor de auteur van zo'n pleidooi" (blz. 53).

Theo de Boer geeft een heel boeiende wijsgerige benadering van het ik-probleem in zijn bijdrage 'Het ik als gevangene'. In de fenomenologische traditie en analyse van het Da-sein stelt de auteur dat de zelfonderscheiding, het 'feit' dat het ik zich van zichzelf onderscheidt, de voorwaarde is "voor het hebben van een verhouding tot de natuur en de medemensen" (blz. 80). Het ik dat in zichzelf zou opgesloten zitten, kan in dit perspectief geen volwaardig ik zijn. Het 'ik' kunnen zeggen en dit ik tenvolle assumeren, impliceert al een bewustzijn dat zonder zelfbewustzijn onvoorstelbaar is. Zoals De Boer uitwerkt, is de reflectie het knooppunt van deze interne relationaliteit. Men kan nu stellen dat het uittreden uit het ik en de (partiële) bevrijding van het ik, een precieze opdracht kan heten, en met Plato stelt de auteur dat die bevrijding tegelijk de taak van de al bevrijden is.

De meer expliciete christelijke benadering over 'Zelfliefde en zelfverloochening' door Th. Beemer is eerder ontgoochelend. Zijn lippendienst aan een ideologisch feminisme doet hem nogal ver afwijken van de christelijke boodschap dat de mens niet in de eerste plaats voor zichzelf leeft. Het primaat van 'de eigen mens-wording' ten nadele van 'er te zijn voor de ander' (blz. 82) is een klassiek geworden aberratie die de hybris en het geweld op de zwakkere steeds heeft gevoed. Beemer schijnt met zijn man-zijn ongelukkig rond te lopen en schort bijgevolg enige kritiek op het feministisch sexisme op.

Heel fris is daartegenover het kernachtig betoog van Rita Kohnstamm. Eén citaat ter illustratie: "Er zijn af en toe mensen die bang zijn dat je als opvoeders meer kwaad dan goed doet. Dat kinderen van nature het goede in zich hebben en slechts door volwassenen worden verknoeid. Dat zij, met andere woorden, uit zichzelf komen tot de ontwikkeling van een sociaal aanvaardbaar geweten en ik-ideaal. Aangezien er niets is, in de verste verte niet, wat daarop wijst, geloof ik dat dat vooral mensen zijn die, ontevreden over zichzelf, willen kunnen dromen over 'vroeger, toen ik nog een kind was en toen ik nog goed en onbedorven was'" (blz. 87).

Tenslotte verdient de bijdrage 'De ver-van-mijn-bed mentaliteit' van J.F. Glastra van Loon enige aandacht. Hij vertrekt ook van de ervaring van de eigen gespletenheid: de mens is geen in-dividu, geen onverdeeld wezen. Verder stapte hij af van de zelfontplooiingsideologie en pleit hij voor een verlangen dat niet terugvalt op het eigen zelf: "Verlangens verlangen veeleer, dat ik mij ondergeschikt maak, mijn doen en laten wijd en opdraag aan het verlangen. Behoeften

en begeerten maken onvrij, verlangens geven inhoud, zin, structuur aan mijn vrijheid" (blz. 113). De auteur zou in dat perspectief nog verder kunnen gaan en stellen dat autonomie, zelfontplooiing en vrijheid geen einddoel mogen en moeten zijn, maar dat het uiteindelijke precies in de overwinning van de vrijheid bestaat, in de bevrijding van de vrijheid, in een vrijheid voor iemand. Een vrijheid en een zelfontplooiing die zichzelf tot doel hebben, zijn pervers en steriel. Dit laatste eens cru zeggen, komt in dit, overigens wel aardige boekje, dat J.H. Huijts heeft samengesteld, toch nog te weinig aan bod. Maar misschien staan we nog maar aan het begin van de afbraak van de eindeloze 'ego-trips', zoals we die maar al te vaak in het ge vulgariseerde hedendaagse homocentrisme hebben moeten aanhoren.

Jacques DE VISSCHER

* * *

OVER HET GEZIN

Christopher Lasch, *Haven in een harteloze wereld*. Amsterdam, Arbeiderspers, 1981, 317 blz., ISBN 90 295 2764 1 (*Haven in a heartless world*, 1977).

Wanneer ik tegenwoordig een bekende ontmoet die ik al een tijdje niet heb gezien, aarzel ik om te vragen naar zijn of haar gezin. Enkele malen is het mij inderdaad al overkomen dat dan een wat onbehagelijk stilzwijgen volgt: of ik soms niet wist dat zij uit elkaar waren gegaan? Deze persoonlijke ervaring vindt haar bevestiging in de reeds talrijke publicaties en statistieken terzake. Het huwelijk en het gezin hebben het moeilijk, zij schijnen niet meer van deze tijd te zijn. De cijfers van het stijgend aantal echtscheidingen lijken deze mening volop te steunen.

Dit fenomeen vaststellen is vrij gemakkelijk, het omschrijven, beoordelen en verklaren is echter – zoals ondermeer blijkt uit de betreffende literatuur – heel wat moeilijker. De sociologisch-psychologische studie van de Amerikaan Christoffer Lasch, *Haven in een harteloze wereld*, vormt in heel dit debat een wezenlijke en constructieve bijdrage. Hoewel het werk zich beperkt tot de Amerikaanse situatie, vindt de Europese lezer er genoeg waardevolle aanknopingspunten in, om de eigen situatie te kunnen evalueren.

Deze studie lijkt geboren te zijn uit ergernis en verontwaardiging over de bedenkelijke kwaliteit van de publieke discussies en maatschappij-kritische verhandelingen die over huwelijk en gezin worden gevoerd. "Allerlei opvattingen over de droeve situatie van het gezin vragen om aandacht, maar zij zijn te veel gebaseerd op vage speculaties, holle profetieën over de 'shok van de toekomst' en modieuze cultuurkritiek, en een groot deel van de meningsvorming lijkt weliswaar radicaal doordat men bestaande afspraken veroordeelt, maar dient in werkelijkheid alleen om in de behoefte aan culturele nieuwigheden te voorzien" (p. 11). De Amerikaanse maatschappij-critici nemen volgens de auteur, té vaak de gevestigde onderzoekstradities niet ernstig. Daarbij hebben ze, in hun ijver om toch maar origineel te zijn, vaak geen oog voor de politieke en maatschappelijke context waarin het gezin en het huwelijk zich situeren. Diezelfde veronachtzaming geldt eveneens het reeds door anderen gepresteerde onderzoek.